

Πιθανά ο Έλληνας αναγνώστης να παρασυρθεί από την οικειότητά του με τις κλασικές τραγωδίες και με κάποιες από τις παραστάσεις που παρουσιάστηκαν και στη Ελλάδα, όπως η *Ορέστεια* του Στάν, και να παραβλέψει τη σημασία των άλλων ενοτήτων που ασχολούνται με άγνωστο θεατρικό και παραστασιολογικό υλικό. Όμως η προσφορά της συλλογής αυτής συνίσταται ακριβώς στο γεγονός ότι αποτελεί μια τοιχογραφία σε μεγάλο βαθμό ανοίκειων θεατρικών πρακτικών και αντιπαραθέσεων. Ως τέτοια μπορεί να λειτουργήσει ενημερωτικά αλλά όχι μόνο για να καλύψει ένα μέρος από το τεράστιο βιβλιογραφικό κενό σχετικά με το ξένο θέατρο. Μπορεί ακόμα να βοηθήσει το θεατή να διαμορφώσει νέα κριτήρια για την πρόσληψη αυτής της δραστικά και συνεχώς μεταλλασσόμενης τέχνης και να τοποθετήσει τη πρακτική και τους προβληματισμούς των ελλήνων καλλιτεχνών μέσα στον ευρύτερο διεθνή χώρο της θεατρικής τέχνης. Χρήσιμα είναι σε ένα βιβλίο με τέτοιο όγκο πληροφοριών τα υπάρχοντα ευρητήρια προσώπων, θεάτρων, θιάσων, φεστιβάλ και τίτλων έργων. Ακόμα διευκολύνει τους αναγνώστες στην σύλληψη του θεατρικού γίνεσθαι καθώς περιγράφεται η κατηγοριοποίηση των κειμένων σε θεματικές ενότητες. Ο τόμος όμως θα ενίσχυε την προσφορά του αν η μεταφορά των κειμένων από τον ημερήσιο τύπο στη μονιμότερη μορφή ενός βιβλίου συνοδευόταν από μια εισαγωγή σχετικά με τους βασικούς στοχασμούς και τα επιχειρήματα που χαρακτηρίζουν τον επαναπροσδιορισμό του θεάτρου.

Η συλλογή αντιμετωπίζει το θέατρο ως ένα ζώντα οργανισμό με πλούσια παράδοση που μετασχηματίζεται μέσα από συγχωνεύσεις ετερογενών και μέχρι πρότινος ξένων προς αυτό στοιχείων. Δεν πειράζει που κάποια από τα πειράματα που παρουσιάζονται δεν θα καταλήξουν πουθενά ή ήταν αυτοσκοποί. Στο θέατρο ένας νεωτερισμός δεν αξιολογείται τόσο από τη χρονική του διάρκεια ως αυτοτελής οντότητα αλλά από την αξιοποίησή του ως ένα στοιχείο συνδημιουργίας στο θεατρικό γίνεσθαι, και ως τέτοιο έχει σημασία να εγγραφεί μέσα στην ιστορία της παραστασιολογίας και να ιχνηλατηθεί η επίδρασή του. Τα κείμενά στο σύνολό τους σκιαγραφούν την ανθρωπινή εμμονή να αναπαριστά ο άνθρωπος τον εαυτό του και τον πολιτισμό του στον ίδιο του τον εαυτό, ένα φαινόμενο που αποδεικνύεται ανεξάντλητο τόσο στις εκφάνσεις του όσο και στις ευκαιρίες που παρέχει για ερμηνεία αλλά και για μελλοντική πρακτική. Πάντως η επανάκαμψη του κειμένου σε πρακτικές καλλιτεχνών που το εί-

χαν υποβαθμίσει, η αναμφίβολη γοητεία που εξασκούν ακόμα οι μεγάλες σκηνοθετικές παραγωγές και το δέος που προκαλεί το σώμα και η φωνή του πολυτάλαντου ηθοποιού, όπως διαφαίνεται σε πολλές ενότητες της συλλογής, μπορούν να οδηγήσουν τους αναγνώστες στο ασφαλές συμπέρασμα ότι ενώ είναι αναμφίβολο ότι οι ανατροπές και οι αλλότριες παρεμβάσεις θα συνεχίσουν, η τέχνη του θεάτρου θα συνδιαλέγεται για πολύ καιρό ακόμα με τους πρωτογενείς της συντελεστές, το συγγραφέα, το σκηνοθέτη και τον ηθοποιό.

Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη

Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα

3 τόμοι, Αθήνα: Παπαζήσης, 1987, 1997, 2002

Τάκης Σ. Παππάς

ΠΡΟΣ ΤΑ ΜΕΣΑ της δεκαετίας του '80, η Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη, καθηγήτρια Κοινωνιολογίας στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, ξεκίνησε τη χαρτογράφηση του σύγχρονου ακαδημαϊκού τοπίου της κοινωνιολογίας στην Ελλάδα. Το 1987 παρέδωσε στη δημοσιότητα τον πρώτο τόμο του έργου της *Η κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα* με κείμενα 30 συγγραφέων. Μια δεκαετία αργότερα, ακολούθησε η έκδοση ενός δεύτερου τόμου με τίτλο *Η κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα, 1988-1996*, ο οποίος περιέχει κείμενα 47 κοινωνιολόγων. Το έργο ολοκληρώθηκε το 2002 με τον τόμο *Η κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα. Η ολοκλήρωση της τριλογίας, 1959-2000*, στον οποίο περιλαμβάνονται κείμενα 36 ακόμη συγγραφέων.¹ Στο σύνολό τους, οι τρεις τόμοι της Λαμπίρη-Δημάκη προσφέρουν ένα πανόραμα της εξέλιξης της ελληνικής κοινωνιολογίας από τα τέλη της δεκαετίας του '50 μέχρι τις μέρες μας, το οποίο ασφαλώς θα έπρεπε να ζηλεύουν συγγενείς επιστήμες όπως η κοινωνική ανθρωπολογία και η πολιτική επιστήμη.² Επιπλέον, πρόκειται για κέρδος διπλό, αφού, εκτός από τα 124 συνολικά κείμενα που περιλαμβάνονται στους τρεις τόμους, ο αναγνώστης έχει στη διάθεσή του εκτεταμένα βιογραφικά σημειώματα 113 ελλήνων και ελληνίδων κοινωνιολόγων

Ο **Τάκης Σ. Παππάς** διδάσκει στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ.

μέσα από τα οποία μπορεί να παρακολουθήσει την εξέλιξη τόσο των ίδιων των συγγραφέων όσο και της επιστήμης που διακοινούν. Τα δημιουργήματα μαζί με τους δημιουργούς τους.

Σκοπός του έργου

Όπως η ίδια η επιμελήτρια του τρίτομου έργου σημειώνει, σκοπός της μακρόχρονης προσπάθειας δεν ήταν «να γίνει η τελειωτική και πλήρης καταγραφή των αντιπροσωπευτικών κειμένων που εκφράζουν τη σύγχρονη κοινωνιολογική διάνοηση της χώρας μας» (τόμ. 1, σελ. 11), πράγμα ούτως ή άλλως ανέφικτο. Αντίθετα, η Λαμπίρη-Δημάκη προσπάθησε «να παρουσιάσει τις κυριότερες τάσεις της κοινωνιολογικής εργασίας που γίνεται σήμερα στον τόπο μας, τόσο στο επίπεδο της διαδικασίας και της έρευνας όσο και στο επίπεδο της συγγραφής, και να σκιαγραφήσει τα όρια, τις δυνατότητες και τις προοπτικές της κοινωνιολογικής επιστημονικής κοινότητας στη σύγχρονη Ελλάδα» (τόμ. 1, σελ. 12).

Ακόμη περισσότερο, στο βαθμό που αυτό αντανακλά τα ρεύματα που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της επιστήμης, το τρίτομο έργο επιδιώκει να λειτουργήσει ως πράξη αυτογνωσίας, αλλά και ως καθρέφτης, για τους ίδιους τους κοινωνιολόγους. Αξίζει, νομίζω, να παραθέσω το σκεπτικό της επιμελήτριας, σύμφωνα με την οποία το τρίτομο έργο παρέχει τη δυνατότητα στους ίδιους του κοινωνιολόγους «να συνειδητοποιήσουν το είδος της επιστημονικής παράδοσης που οι ίδιοι και οι ομότεχνοί τους καλλιεργούν και δημιουργούν. Μέσα από τα δημοσιευμένα κείμενα και τις βιογραφίες βλέπουμε καθαρότερα το ρόλο μας ως Κοινωνικών Επιστημόνων και διανοουμένων και αποκτούμε μια ευρύτερη εποπτεία των χαρακτηριστικών της επιστημονικής κοινότητας στην οποία ανήκουμε, καθώς και των θεσμικών-οργανωτικών παραγόντων που υποβοηθούν ή αντίθετα δυσχεραίνουν το έργο μας. Έτσι είμαστε σε πλεονεκτικότερη –γιατί εναργέστερη– θέση να εργαστούμε και να συνεργαστούμε αποδοτικότερα για να αναβαθμίσουμε την ποιότητα της κοινωνιολογικής γνώσης που παράγεται» (τόμ. 2, σελ. 28).

Τέλος, εκτός από διαδικασία συνεχούς καταγραφής και πράξη αυτογνωσίας, η τριλογία της Λαμπίρη-Δημάκη έχει και έναν τρίτο στόχο – την «αντικειμενικοποίηση» του ελληνικού κοινωνιολογικού σύμπαντος και την οριοθέτηση νέων προοπτικών για το μέλλον. Να πώς ορίζει η ίδια η επιμελήτρια αυτόν το στόχο: «Η προσπάθεια που καταβλήθηκε στην τριλογία αυτή για την επαύξηση των γνώσεών μας για τον μικρόκοσμο

των ελλήνων και ελληνίδων κοινωνιολόγων, αντιπροσωπεύει, από μεθοδολογικής σκοπιάς, μια προσπάθεια αντικειμενικοποίησης (objectivation) του κόσμου αυτού. Η προσπάθεια του/της κοινωνιολόγου να αντικειμενικοποιήσει έναν κοινωνικό μικρόκοσμο του οποίου ο ίδιος (ή η ίδια) είναι μέλος, όπως συμβαίνει στην περίπτωση μας, προσκρούει, μεταξύ άλλων, στο εμπόδιο της συναισθηματικής φόρτισης που απορρέει ακριβώς από τη συμμετοχή αυτήν, εμπόδιο που μπορεί εν μέρει να υπερπηδηθεί μέσω της αναστοχαστικής ανάλυσης» (τόμ. 3, σελ. 33).

Η ανάπτυξη της Κοινωνιολογίας στην Ελλάδα

Η κοινωνιολογική έρευνα στην Ελλάδα έχει ζωή μικρότερη του ενός αιώνα. Η ανάπτυξη του κλάδου ξεκίνησε, μάλλον δειλά, μόλις το 1908 με την ίδρυση της Κοινωνιολογικής Εταιρείας από τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου. Τα ιδρυτικά μέλη της εταιρείας ήσαν κυρίως νομικοί (Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Π. Αραβαντινός, Θ. Πετιμεζάς) και παιδαγωγοί (Δελμούζος). Οι εξελίξεις επιταχύνθηκαν κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου – εποχή που χαρακτηρίστηκε από έντονες κοινωνικές αλλαγές και πολιτικές συγκρούσεις. Σημαντικό γεγονός ήταν, ασφαλώς, η δημιουργία των δύο πρώτων εδρών κοινωνιολογίας στα πανεπιστήμια Θεσσαλονίκης (1926) και Αθηνών (1929), οι οποίες όμως, ως προσωποπαγείς, καταργήθηκαν μετά την παραίτηση του Π. Κανελλόπουλου στην Αθήνα το 1935 και του Α. Ελευθερόπουλου στη Θεσσαλονίκη το 1937. Την ίδια εποχή, ωστόσο, εκδόθηκαν δύο σημαντικότερα έργα κοινωνιολογικής έρευνας, *Τα αγροτικά* του Κ. Καραβίδα (1931) και *Η νεοελληνική κοινωνία και οικονομία* του Δ. Δανιηλίδη (1934).

Η δικτατορία του Μεταξά (1936-41) και η ταραχώδης δεκαετία του '40 ανέκοψαν βίαια την ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνιολογίας – σε μια μάλιστα εποχή που η συγκεκριμένη επιστήμη άρχιζε να γνωρίζει μεγάλη άνθηση σε πανεπιστήμια και άλλα ερευνητικά κέντρα του εξωτερικού. Κατά τη δεκαετία του '50, πάντως, η κοινωνιολογία άρχισε να διδάσκεται σε αρκετές πανεπιστημιακές σχολές όπως η Πάντειος, η Ανωτάτη Εμπορική, η Ανωτάτη Βιομηχανική Πειραιώς και η Ανωτάτη Βιομηχανική Θεσσαλονίκης. Ωστόσο, με την εξαίρεση της Παντείου (όπου δίδαξε ο Π. Σταματιάδης), σε όλες τις άλλες σχολές η κοινωνιολογία συνέχισε να διδάσκεται από νομικούς, οικονομολόγους και παιδαγωγούς.

Η σημαντικότερη ίσως τομή στην ανάπτυξη της κοινωνιολογικής έρευνας στην Ελλάδα συνέβη το 1960 και συνέπεσε με

την ίδρυση του Κέντρου Κοινωνικών Επιστημών Αθηνών, πρώτος διευθυντής του οποίου υπήρξε ο καθηγητής κοινωνικής ανθρωπολογίας Ιωάννης Περισιτιάνης. Σε όλη τη δεκαετία του '60 το Κέντρο ανέπτυξε αξιολογική ερευνητική και εκδοτική δραστηριότητα. Το 1968 το Κέντρο μετονομάστηκε σε *Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών* (ΕΚΚΕ) και ξεκίνησε να εκδίδει το περιοδικό «Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών», πράγμα που συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Την ίδια περίπου εποχή (1965) δημοσιεύτηκε η μελέτη του J. Meynaud (με τη συνεργασία των Π. Μερλόπουλου και Γ. Νοταρά) *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, η οποία επρόκειτο να έχει καθοριστική σημασία για τη μεταγενέστερη εξέλιξη της πολιτικής κοινωνιολογίας στην Ελλάδα.

Μετά την πτώση της δικτατορίας και την αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών στη χώρα, η κοινωνιολογία γνώρισε σημαντική άνθηση. Ειδικά κατά τη δεκαετία του '80, όταν πλέον η χώρα είχε ήδη γίνει μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, οι Έλληνες κοινωνικοί επιστήμονες άρχισαν να συμμετέχουν δραστήρια σε ευρωπαϊκά ερευνητικά προγράμματα. Παράλληλα, η κοινωνιολογία εισήχθη ως μάθημα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ενώ ιδρύθηκαν τα πρώτα αυτοτελή τμήματα Κοινωνιολογίας στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Σήμερα, τα περισσότερα από αυτά τα τμήματα βρίσκονται ήδη στη φάση ανάπτυξης μεταπτυχιακών προγραμμάτων σπουδών στην κοινωνιολογία.

Ανακύπτει το ερώτημα: Σε ποιο βαθμό βοήθησαν οι εξελίξεις που σημειώθηκαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες στο χώρο της κοινωνιολογίας στον τόπο μας στη δημιουργία «ελληνικής κοινωνιολογικής σκέψης»;³ Η απάντηση, όπως αυτή προκύπτει αβίαστα από την ανάγνωση της τριλογίας της Λαμπίρη-Δημάκη, είναι ότι στην Ελλάδα πλέον διαθέτουμε κοινωνιολογική σκέψη και κοινωνιολογικό λόγο. Αναμφισβήτητα, ο σύγχρονος κοινωνιολογικός λόγος στην Ελλάδα παρουσιάζει προβλήματα, ατέλειες και ελλείψεις. Πριν όμως προχωρήσουμε στην ανάλυσή τους, ας επιστρέψουμε στο έργο της Λαμπίρη-Δημάκη για να δούμε ποιοι είναι οι κυριότεροι εκπρόσωποι του κοινωνιολογικού λόγου στη σύγχρονη Ελλάδα.

Κριτήρια επιλογής συγγραφέων

Όπως το έθεσε η επιμελήτρια ήδη από τον πρώτο τόμο του έργου, τα κριτήρια επιλογής των συγγραφέων που περιλήφθηκαν στους τρεις τόμους ήταν: (α) η κατοχή διδακτορικού διπλώματος στην κοινωνιολογία, (β) η κατοχή θέσης διδάσκοντος στην κοινωνιολογία σε πανεπιστήμιο της χώρας

ή ερευνητή σε Κέντρο ή μονάδα κοινωνιολογικής έρευνας, (γ) η δημοσίευση μελετών, άρθρων, κλπ. στο χώρο της γενικής κοινωνιολογίας ή των ειδικών κοινωνιολογιών. «Ο συνδυασμός τουλάχιστον δύο από τα παραπάνω κριτήρια (και με ιδιαίτερη βαρύτητα στο τρίτο κριτήριο) θεωρήθηκε ως επαρκής δείκτης για την αποδοχή της συμμετοχής ενός επιστήμονα κοινωνιολόγου στη συλλογή» (τόμ. 1, σελ. 10).

Όπως είναι φυσικό, το μεγαλύτερο πρόβλημα για τις συλλογές κειμένων που φιλοδοξούν να παρουσιάσουν την εξέλιξη ολόκληρου επιστημονικού κλάδου, όπως είναι στην περίπτωση μας η κοινωνιολογία, βρίσκεται στην αντιπροσωπευτικότητα των κειμένων. Το πρόβλημα έχει δύο σκέλη: Πρώτον, κατά πόσον αντιπροσωπεύει κάθε ένα από τα επιλεγμένα κείμενα το συνολικό έργο του συγγραφέα του και, δεύτερον, κατά πόσον το σύνολο των επιλεγμένων κειμένων αντανακλά την πραγματική εικόνα στο εσωτερικό της επιστήμης. Η Λαμπίρη-Δημάκη αντιλαμβάνεται ασφαλώς το μέγεθος της δυσκολίας, την οποία επιλέγει να αντιμετωπίσει με τον ακόλουθο τρόπο: «Το πόσο ένα κείμενο είναι αντιπροσωπευτικό των μελετών του κάθε συγγραφέα θα μπορούσε να κριθεί είτε από μια ομάδα κριτών εξοικειωμένων με τις εργασίες των συγγραφέων, είτε από την επιμελήτρια της έκδοσης, είτε από τον ίδιο τον συγγραφέα. Προτιμήθηκε η τρίτη λύση γιατί κανείς δεν είναι σε πλεονεκτικότερη θέση να σταθμίσει ένα έργο από ό,τι ο ίδιος ο συγγραφέας του και να διαλέξει εκείνο το κομμάτι που αντιπροσωπεύει περισσότερο τις ευρύτερες θέσεις του (ή της)» (τόμ. 1, σελ. 11). Ωστόσο, πόσο αντιπροσωπευτικά του συνολικού τους έργου μπορούν να θεωρηθούν τα κείμενα αρκετών συγγραφέων, ιδίως στους δύο πρώτους τόμους, οι οποίοι βρίσκονταν κατά το χρόνο των αντίστοιχων εκδόσεων στα πρώιμα στάδια της επιστημονικής τους παραγωγής;⁴ Πολλοί από εκείνους τους κοινωνιολόγους μετακινήθηκαν έκτοτε σε διαφορετικούς χώρους έρευνας και, ορισμένες φορές, σε διαφορετικά γνωστικά πεδία. Ακόμη όμως κι έτσι, η τριλογία της Λαμπίρη-Δημάκη δεν παύει να αποτελεί έναν εξαίρετο καθρέφτη της *δυναμικής* που ανέπτυξε η κοινωνιολογική έρευνα στη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών.

Γενιές κοινωνιολόγων

Η Λαμπίρη-Δημάκη διακρίνει δύο γενιές ελλήνων και ελληνίδων κοινωνιολόγων με βασικό κριτήριο την εποχή απόκτησης διδακτορικού τίτλου σπουδών. Έτσι, στην παλαιότερη γενιά περιλαμβάνονται όσοι απέκτησαν το διδακτορικό τους στις δεκαετίες

του '60 και '70, ενώ στη νεότερη γενιά ανήκουν εκείνοι που απέκτησαν διδακτορικά στις δεκαετίες του '80 και '90. Με βάση αυτή τη διάκριση, η Λαμπίρη-Δημάκη προχωρά σε ορισμένες «κοινωνιολογικά» ενδιαφέρουσες συγκρίσεις και επισημάνσεις, ειδικά σε ό,τι αφορά το φύλο, τον τόπο καταγωγής, τον τόπο απόκτησης διδακτορικού (αυτό που η επιμελήτρια ονομάζει, ακολουθώντας τον P. Bourdieu, 'πολιτισμικό κεφάλαιο') και την επαγγελματική τους θέση (δες τόμ. 3, σελ. 39-81). Ειδικότερα, οι άντρες αποτελούν σχεδόν τα δύο τρίτα (61%) του συνόλου των κοινωνιολόγων που περιλαμβάνει η τριλογία. Παρατηρείται, ωστόσο, μια αυξητική τάση της παρουσίας γυναικών στη νεότερη γενιά. Σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό ελλήνων κοινωνιολόγων (62%) μεγάλωσαν σε αστικό περιβάλλον παρά σε επαρχιακές πόλεις και χωριά. Όπως και με το φύλο, η διαφορά γίνεται εμφανέστερη ανάμεσα στις δύο γενιές, αφού τα μέλη της νεότερης γενιάς γεννήθηκαν σε μεγαλουπόλεις κατά ποσοστό που πλησιάζει το 70%. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ευρήματα σχετικά με τον τόπο σπουδών και απόκτησης διδακτορικού. Προκύπτουν οι εξής επισημάνσεις: Πρώτον, η μεγάλη πλειοψηφία των ελλήνων κοινωνιολόγων έχουν αποκτήσει το διδακτορικό τους στο εξωτερικό (98 στους 114). Ακόμη όμως και από τους 16 που κατέχουν ελληνικό διδακτορικό, οι περισσότεροι (10) έχουν ορισμένη εμπειρία μεταπτυχιακών σπουδών στο εξωτερικό. Δεύτερον, από τους 98 κοινωνιολόγους με διδακτορικό εξωτερικού, 39 διαθέτουν αγγλοσαξονική παιδεία –πράγμα που, κατά τεκμήριο, υποδηλώνει εντονότερο εμπειρικό προσανατολισμό–, ενώ οι υπόλοιποι 59 έχουν σπουδάσει σε πανεπιστήμια της ηπειρωτικής Ευρώπης. Αξίζει να σημειωθεί ότι από τη δεύτερη αυτή υποκατηγορία, οι 38 διαθέτουν διδακτορικό τίτλο γαλλικού πανεπιστημίου, πράγμα που, πάλι κατά τεκμήριο, υποδηλώνει εντονότερο ενδιαφέρον για την ιστορική κοινωνιολογία και την κοινωνική ιστορία. Τέλος, σε ό,τι αφορά την επαγγελματική θέση των ελλήνων κοινωνιολόγων, αυτοί στη μεγάλη τους πλειοψηφία ακολούθησαν, και ακολουθούν, πανεπιστημιακή ή ερευνητική (εργασία σε κέντρο ερευνών) σταδιοδρομία.

Θεματική κατηγοριοποίηση

της κοινωνιολογικής επιστημονικής παραγωγής και διαχρονικές τάσεις

Ποια είναι όμως τα ζητήματα που απασχολούν τους Έλληνες και Ελληνίδες κοινωνιολόγους; Μελετώντας τόσο τους τίτλους όσο και το περιεχόμενο των 124 συνολικά

κειμένων που περιέχονται στην τριλογία, είναι δυνατή η κατάταξή τους σε ορισμένες γενικές κατηγορίες, οι οποίες φαίνεται να προσελκύουν ιδιαίτερα το ενδιαφέρον των ελλήνων κοινωνιολόγων. Στη συνέχεια, ελέγχοντας κατά πόσον το ενδιαφέρον αυξάνεται ή μειώνεται σε μεταγενέστερους τόμους, μπορούμε να ανιχνεύσουμε τις διαχρονικές τάσεις που παρατηρούνται στο εσωτερικό της επιστήμης, καθώς επίσης να εξάγουμε βασίμα συμπεράσματα για τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης ελληνικής κοινωνιολογίας, την παρούσα δυναμική, και το μέλλον της.

Ήδη από τον πρώτο τόμο του έργου, ορισμένες γενικές κατηγορίες ερευνητικού ενδιαφέροντος των ελλήνων κοινωνιολόγων αναδεικνύονται με μεγάλη ευκρίνεια και, άλλες λιγότερο, άλλες περισσότερο, προσδιορίζουν το εύρος της επιστήμης κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Πρόκειται για τις εξής κατηγορίες: (α) αστική και αγροτική κοινωνιολογία – ζητήματα περιβάλλοντος, (β) οικογένεια, γυναίκα, παιδί και εργασία, (γ) εκπαίδευση, (δ) γενική κοινωνική θεωρία, (ε) πολιτική κοινωνιολογία, και (στ) ζητήματα κουλτούρας και ιδεολογίας.

Περιδιαβάζοντας τα κείμενα του πρώτου τόμου, στον οποίο, όπως σημειώνει η επιμελήτρια, «απεικονίζεται με σχετική λεπτομέρεια η εξέλιξη της κοινωνιολογίας στην Ελλάδα και των πρωταγωνιστών της από το 1959 (όταν ιδρύθηκε το Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών Αθηνών) μέχρι το 1987», το μεγαλύτερο συγκριτικά ποσοστό της επιστημονικής παραγωγής επικεντρώνεται σε θέματα εκπαίδευσης. Εδώ βρίσκει κανείς μελέτες των Κ. Κασιμάτη, Γ. Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη, Δ. Μακρυγιάννη, Μ. Πετμεζίδου-Τσουλουβή, Κ. Τσουκαλά και Σ. Χιωτάκη. Ακολουθούν, με τέσσερις αντιπροσώπους εκάστη, οι κατηγορίες της αστικής και αγροτικής κοινωνιολογίας (με κείμενα των Β. Γκιζέλη, Μ. Κομνηνού, Δ. Μαυρογιάννη, Σ. Νικολαΐδου), κοινωνικής θεωρίας (με κείμενα των Μ. Αντωνοπούλου, Α. Εμμανουήλ, Γ. Καββαδία, Ν. Τάτση) και πολιτικής κοινωνιολογίας (με κείμενα των Ν. Μουζέλη, Κ. Τσουκαλά, Β. Φίλια, Δ. Τσαούση). Μικρότερη, αλλά εμφανής, είναι η κατηγορία μελετών που αναφέρονται σε θέματα οικογένειας, γυναίκας, παιδιού και εργασίας, η οποία αντιπροσωπεύεται με τρία κείμενα των Μ. Ηλιού, Τζ. Καβουνίδη και Λ. Μουσούρου. Ενδιαφέρον είναι ότι στον πρώτο τόμο της τριλογίας δεν υπάρχει κανένα κείμενο σχετικό με ζητήματα κουλτούρας ή ιδεολογίας. Τέλος, υπάρχουν ορισμένα κείμενα που δεν κατατάσσονται σε καμία από τις παραπάνω θεματικές κατηγορίες, και, μεταξύ άλλων,

αφορούν ζητήματα ψυχανάλυσης (Δ. Αγραφιώτης), σημειωτικής (Γ. Βέλτσος), επικοινωνίας (Δ. Καρμυκόλιας), ΜΜΕ (Μ. Σεραφετινίδου) και κοινωνιολογίας του δικαίου (Θ. Παπαχρίστου).

Προχωρώντας στον δεύτερο τόμο της τριλογίας, παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τη θεματική καταγραφή των επιστημονικών ενδιαφερόντων των συγγραφέων. Στον τόμο αυτόν, πληθύτερη κατηγορία με οκτώ εκπροσώπους αποτελεί η ομάδα κειμένων που επικεντρώνονται σε θέματα οικογένειας, γυναίκας, παιδιού και εργασίας (βλ. τα κείμενα των Γρ. Γκιζέλη, Τ. Δουλκέρη, Χ. Νόβα-Καλτσούνη, Ν. Κυριαζή, Α. Μαράτου-Αλιπράντη, Ε. Νίνα-Παζαρζή, Π. Παπαγεωργίου-Λυμπερή και Α. Τεπέρογλου). Ακολουθεί η ομάδα κειμένων που σχετίζονται με θέματα εκπαίδευσης και η οποία, ακριβώς όπως και στον πρώτο τόμο, αντιπροσωπεύεται από έξι κοινωνιολόγους (τους Δ. Βεργίδη, Β. Γιούλτση, Γ. Κουζέλη, Θ. Μυλωνά, Ν. Πατινώτη, Ι. Πυργιωτάκη). Εξίσου σημαντική είναι η ομάδα κειμένων που ασχολούνται με θέματα κουλτούρας και ιδεολογίας, θεματική η οποία – αξίζει να σημειωθεί – απουσίαζε παντελώς από τον πρώτο τόμο. Εδώ ανήκουν τα κείμενα των Ν. Δεμερτζή, Κ. Δοξιάδη, Ν. Θεοτοκά, Ι. Καυταντζόγλου, Π. Λέκκα και Μ. Μελετόπουλου. Τέταρτη σημαντικότερη κατηγορία είναι εκείνων των συγγραφέων που ασχολούνται με θέματα πολιτικής και ιστορικής κοινωνιολογίας, η οποία αποτελείται από πέντε τουλάχιστον εκπροσώπους (Β. Γεωργιάδου, Α. Κύρτση, Ζ. Παπαδημητρίου, Μ. Σαματάς, Δ. Σωτηρόπουλος). Επίσης πέντε εκπροσώπους διαθέτει στον δεύτερο τόμο η ομάδα κειμένων κοινωνικής θεωρίας (Π. Καρκατσούλης, Θ. Κονιαβίτης, Θ. Λίποβατς, Ν. Παναγιωτόπουλος, Μ. Ρήγου), ενώ με κείμενα τεσσάρων εκπροσώπων της βρίσκεται η ομάδα της αστικής και αγροτικής κοινωνιολογίας (Μ. Θανοπούλου, Α. Κουβέλη, Μ. Κούση, Ρ. Παναγιωτοπούλου). Ο αναγνώστης του δεύτερου τόμου βρίσκει επίσης ορισμένα κείμενα που δύσκολα κατατάσσονται σε μια από τις παραπάνω θεματικές κατηγορίες, όπως είναι το κείμενο του Γ. Μανζαρίδη για τη στάση του χριστιανισμού απέναντι στις σύγχρονες κοινωνικές αλλαγές, της Σ. Τσίλη για την τοξικομανία, ή του Δ. Ψυχογιού για τα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων.

Η κατηγοριοποίηση των θεματικών του τρίτου τόμου παρουσιάζει, σε σχέση με τους δύο προηγούμενους, σημαντικές διαφοροποιήσεις. Σε αυτόν, η μεγαλύτερη θεματική κατηγορία αποτελείται από κείμενα θεωρητικού προβληματισμού και ανάλυσης (Χ. Βλαχούτσικου, Ν. Κατριβέσης, Σ. Κων-

σταντακόπουλος, Κ. Λελεδάκης, Η. Μαυρίδης, Ν. Σερντεδάκης). Αντιθέτως, με μία και μοναδική εξαίρεση (το κείμενο του Ζ. Παληού για τους έλληνες πανεπιστημιακούς), απουσιάζουν από τον τρίτο τόμο κείμενα για την εκπαίδευση – μια από τις μεγαλύτερες κατηγορίες στους προηγούμενους τόμους. Επίσης, σε αυτόν τον τόμο ο αναγνώστης βρίσκει επαρκή εκπροσώπηση των υπολοίπων θεματικών κατηγοριών που έχουμε εντοπίσει και στους προγενέστερους τόμους. Η ομάδα κειμένων με θέματα οικογένειας, γυναίκας, παιδιού και εργασίας αντιπροσωπεύεται από έξι εκπροσώπους (Α. Γεωργούλας, Α. Λύτρας, Μ. Στρατηγάκη, Ι. Τσίγκανου, Α. Χατζηγιάννη, Ι. Ψημμένος), η ομάδα πολιτικής κοινωνιολογίας επίσης έχει έξι εκπροσώπους (Μ. Αλεξάκης, Α. Αφουξενίδης, Ν. Μαραντζίδης, Τ. Παππάς, Γ. Χάλαρης, Μ. Ψαρρού), ενώ από πέντε εκπροσώπους έχουν οι ομάδες κειμένων αγροτικής και αστικής κοινωνιολογίας (Χ. Κασίμης, Ε. Κοβάνη, Σ. Κονιόρδος, Α. Μωυσίδης, Α. Παπαδόπουλος) και κουλτούρας και ιδεολογίας (Μ. Αχείμαστος, Α. Παπαρίζος, Ο. Σελέκου, Α. Φραγκομιχελάκης, Μ. Ψημίτης). Τέλος, όπως και στους προηγούμενους τόμους, υπάρχουν ορισμένα κείμενα που δεν είναι δυνατόν να καταταγούν σύμφωνα με την παραπάνω κατηγοριοποίηση. Τέτοια είναι, για παράδειγμα, τα κείμενα των Θ. Σταθοπούλου για το προφητικό στοιχείο ως έκφραση κοινωνικών και πολιτικών αιτημάτων ή του ιστορικού Ν. Ροτζώκου για τις κοινωνικοπολιτικές σχέσεις και νεωτερικούς θεσμούς στα χρόνια του Εικοσιένα.

Προβλήματα και προοπτικές της σύγχρονης ελληνικής κοινωνιολογίας

Πού βρίσκεται η ελληνική κοινωνιολογία σήμερα; Πού πάσχει; Και τι πρέπει να διορθώσει για να βελτιώσει τις προοπτικές της για το μέλλον; Η επισκόπηση του συνολικού έργου των ελλήνων κοινωνιολόγων που περιέχει η τριλογία της Λαμπίρη-Δημάκη οδηγεί σε τρία συμπεράσματα για τα προβλήματα που παρουσιάζει ο κλάδος.

(i) Εσωστρεφής και ελληνοκεντρικός χαρακτήρας της εγχώριας κοινωνιολογικής παραγωγής και παράλληλη απουσία συγκριτικών μελετών. Πράγματι, οι περισσότερες κοινωνιολογικές μελέτες εστιάζουν σε ζητήματα της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας, τα οποία όμως εξετάζονται ξεκομμένα από παρόμοιες εξελίξεις που συμβαίνουν σε άλλες σύγχρονες κοινωνίες. «Τούτο σημαίνει», παρατηρεί η Λαμπίρη-Δημάκη, «ότι η Ελλάδα μελετιέται βασικά σε διαπολιτισμική απομόνωση, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να αξιολογηθούν κατά ολο-

κληρωμένο τρόπο τα πορίσματα που την αφορούν» (τόμ. 1, σελ. 45). Πρώτη λοιπόν προτεραιότητα της σύγχρονης ελληνικής κοινωνιολογίας για το μέλλον πρέπει να είναι η ανάπτυξη σοβαρών συνθετικών εργασιών που να τις χαρακτηρίζουν ο έντονα συγκριτικός χαρακτήρας και η χρήση σύγχρονης μεθοδολογίας.

(ii) Εμμονή σε ζητήματα που είτε κρίνονται μάλλον παρωχημένα (π.χ., κοινωνιολογία του αγροτικού χώρου) είτε εξετάζονται μονομερώς (π.χ., η σχετική παρασιώπηση του εθνικισμού και του λαϊκισμού από τη μελέτη της σύγχρονης ελληνικής κουλτούρας). Η εντύπωση που αποκομίζει κανείς από το πανόραμα της ελληνικής κοινωνιολογίας που αποτυπώνουν οι τρεις τόμοι της Λαμπίρη-Δημάκη είναι ότι πρόκειται για επιστήμη που παραμένει αγκυλωμένη στο παρελθόν και που δυσκολεύεται να παρακολουθήσει τις γοργές μεταμορφώσεις της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας. Ακόμη κι αν επιλέγει να παραμείνει ελληνοκεντρική, λοιπόν, η εγχώρια κοινωνιολογική σκέψη οπωσδήποτε χρειάζεται να αναπροσανατολίσει τον ερευνητικό της ορίζοντα και να τον αντιστοιχήσει με τις νέες πραγματικότητες μιας κοινωνίας που είναι αστική μάλλον παρά αγροτική, ευημερούσα μάλλον παρά υπανάπτυκτη, δυτική μάλλον παρά βαλκανική, κοινωνικά και εθνικά ετερογενής παρά ομοιογενής.

(iii) Αδυναμία παραγωγής πρωτότυπης θεωρητικής κοινωνιολογικής σκέψης. Αντίθετα, τις περισσότερες φορές η ελληνική κοινωνιολογία απλώς περιορίζεται στην αναπαραγωγή σχολών σκέψης, θεωρητικών σχημάτων και ευρημάτων που παράγονται από κοινωνιολόγους του εξωτερικού, χωρίς μάλιστα προηγούμενο κριτικό σχολιασμό τους. Αναμφίβολα, όπως σημειώνει η Λαμπίρη-Δημάκη, όσο χρήσιμη κι αν είναι τέτοιου είδους εισαγωγή κοινωνιολογικής σκέψης από το εξωτερικό, «δεν προωθεί πάντως την ανάπτυξη μιας ελληνικής θεωρητικής σκέψης σε αλληλεπίδραση με τη θεωρητική κοινωνιολογική εργασία που γίνεται στο εξωτερικό» (τόμ. 2, σελ. 23). Εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, οι έλληνες κοινωνιολόγοι συνεχίζουν να γράφουν στην ελληνική γλώσσα και να απευθύνονται σε ένα μικρό και ανακυκλούμενο ελληνικό ακροατήριο. Η πραγματική όμως πρόκληση για τους έλληνες κοινωνιολόγους είναι «να στρέψουν το φακό τους στο θεωρητικό τοπίο της κοινωνιολογίας και να προσπαθήσουν να βρουν διεξόδους από τη σύγχρονη κρίση της επιστήμης αυτής που χαρακτηρίζεται από υπερβολικό πλουραλισμό, εννοιολογικές συγχύσεις και θεωρητικές αντιφάσεις» (τόμ. 3, σελ. 91).

Όπως είναι φυσικό, η περαιτέρω ανάπτυξη και ωρίμανση της κοινωνιολογίας στην Ελλάδα θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από την επίλυση των προβλημάτων που παρουσιάστηκαν παραπάνω, καθώς και από την ικανότητα του κλάδου να ανταποκριθεί στις προκλήσεις που παρουσιάζονται αφενός μεν από τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας και, αφετέρου, από την παράλληλη ανάπτυξη και την ανάγκη σύσφιξης (θεωρητικών και ερευνητικών) σχέσεων με συγγενείς επιστήμες όπως είναι η ιστορία, η κοινωνική ανθρωπολογία και η πολιτική επιστήμη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μία σύνοψη των ευρημάτων της επιμελήτριας στα αγγλικά βρίσκεται στο J. Lambiri-Dimaki, «The Status of Sociology in Greece: Past, Present, and Future», στο N. Genov and U. Becker (επιμ.), *Social Sciences in Southeastern Europe* (Παρίσι και Βόννη, ISSC-IZ, 2001), σελ. 91-110.
2. Για μια ανάλογη, αν και μικρότερου εύρους, επισκόπηση της ανάπτυξης της πολιτικής επιστήμης, δες Νικηφόρος Διαμαντούρος και Μιχάλης Σπουρδαλάκης, «Η Πολιτική Επιστήμη στην Ελλάδα», *Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, Πληροφοριακό Δελτίο* (Αθήνα, 1997), σελ. 9-27. Το άρθρο πρωτοεμφανίστηκε ως «Political Science in Greece» στο *European Journal of Political Research*, τχ. 20 (1991), σελ. 375-387.
3. Για μια απάντηση, δες Α. Α. Kyrtsis, «Greek Sociology: Does it Really Exist?» στο *European Sociologist*, τχ. 4 (1996).
4. Η παρατήρηση αυτή αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον αν σκεφτεί κανείς ότι, όπως σημειώνει η ίδια η επιμελήτρια του έργου, «με μία εξαίρεση, όλοι και όλες οι κοινωνιολόγοι που παρουσιάζονταν στον πρώτο τόμο συνέχισαν και εξακολουθούν και σήμερα [2002] να δραστηριοποιούνται στον επιστημονικο-επαγγελματικό χώρο ή πεδίο της κοινωνιολογίας» (τόμ. 3, σ. 23). Τα ίδια ισχύουν, φυσικά, και για τους συγγραφείς του δεύτερου τόμου της τριλογίας.